

A bázeli zsinat hatása Magyarországon. Görögök és a korai magyar humanizmus

A bázeli zsinat (1431–1449), melynek egyik színhelyén, Firenzében kihirdették a görög–latin keresztény uniót (1439), felbecsülhetetlen hatást gyakorolt a humanizmus mozgalommá válására, valamint kiterjedésére az Alpokon túl.* Magyarországi befolyására Pócs Dániel hívta fel a figyelmet. A Didümosz-korvina tematikáját és a kódex címlapképének filozófiai–teológiai háttérét elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a platóni filozófia és a patrisztikus teológia konkordanciája, amelynek előzményei a firenzei zsinat idejére nyúlnak vissza, az 1480-as évek végén jól kimutatható a Bibliotheca Corvinianában, és Lorenzo de' Medici körének érvrendszerét felhasználva eszközül szolgált Hunyadi Mátyás királyi hatalmának a legitimizálására.¹ Az alábbiakban a bázeli zsinat egyik fontos személye, Ioannes de Dominis zenggi, majd váradi püspök működését és irodalmi kapcsolatait vizsgálva, továbbá Vitéz Jánosnak, valamint az ő magyar humanista pártfogoltjainak görögökkel való összeköttetéseit szemügyre véve arra szeretnék rámutatni, hogy a magyar kulturális elit, amely az egyházi rend tagjaiból állt, a király támogatását élvezve már az 1460-as évek végén az éppen akkorra kikristályosodott és definiált új filozófiai–teológiai gondolkodás mellett kötelezte el magát. Ez az orientálódás Vitéz és híveinek bukása után is meghatározta a 15. századi magyarországi humanizmus további sorsát, s ez alól – úgy látszik – valójában Vitéz neveltje, Mátyás király sem tudta többé kivonnia magát.

*

A keleti és nyugati keresztények uniója, mely a török elleni közös fellépésnek a feltételét jelentette,² Konstantinápoly és Velence mellett leginkább Magyarország számára volt létfontosságú, mivel a Magyar Korona országainak (Magyarország, Horvátország, Dalmácia) oszmán bekebelezése a 14. század vége, Zsigmond király nikápolyi veresége (1396) óta elkerülhetetlennek látszott. Míg az uniós zsinaton a tárgyalások folytak, Magyarország kisebb-nagyobb háborúkkal védte magát a török ellen, s éppen az unió megszületésének évében foglalta el az ellenség a stratégiaiilag fontos Szendrő várát. Konstantinápoly és Magyarország érdekszövetsége és korábbi diplomáciai kapcsolatai miatt a magyarok más Alpokon túli népeknél is fokozottabban érdeklődtek a görögök zsinati tevékenysége, nyelve és kultúrája, valamint eszmei-filozófiai elköteleződéseire, ami nem kis mértékben járult hozzá a humanizmus korai magyarországi befogadásához. A görögök és a görög műveltséggel rendelkező itáliaiak ugyancsak kitüntetett figyelmet szenteltek Magyarországnak. Basziliosz (alternatív névvel Johannész) Bésszarion, Francesco Filelfo, Poggio Bracciolini és mások törökellenes szónoklataikban a magyarok török elleni harcaiból idéztek példákat, és az ország megsegítésére buzdítottak.

A zsinat eseményei és eszméi olyan jelenségeket is megvilágítanak, melyek eddig érdektelennek látszottak, és olyan személyekre is ráirányítják a figyelmet, akikkel eddig nem,

* A téma kutatását a Klebelsberg-alapítvány 2007. évi kéthónapos ösztöndíjával Rómában végeztem, az anyaggyűjtést akkor zártam le. A cikk, melyet ahhoz képest némileg javítottam, olaszul megjelenés alatt áll.

¹ Dániel PÓCS, *Holy Spirit in the Library: The Frontespiece of the Didymus Corvina and Neoplatonic Theology at the Court of King Matthias Corvinus*, Acta Historiae Artium Hungaricarum, 41(1999/2000), 169; Uő., *Mátyás király hatalmi reprezentációja és Firenze az 1480-as években: A Didymus-corvina címlapjának értelmezése és a kódex helye a királyi könyvtár tematikájában*, Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kézirat, Bp., 2003, 224.

² Franco CARDINI, *Il concilio e la crociata = Ferrara e il Concilio, 1438–1439: Atti del Convegno di Ferrara di studi nel 550° anniversario del concilio dell'unione delle due Chiese d'Oriente ed 'Occidente, Ferrara, 23–24 novembre 1989*, ed. Patrizia CASTELLI, Ferrara, Univesità degli studi, 1992, 3–13.

vagy csak kevéssé számoltunk. A zsinat egykori nagy hatású diplomatája, Ioannes de Dominis (Dominiszi János; Arbe (Rab), 15. sz. eleje,–Várna, 1444. nov. 10) zenggi (senji), majd váradi püspök³ már Zsigmond király idejében kivételes hatalomra és befolyásra tett szert a nemzetközi diplomáciában, majd Habsburg Albert király halála (1439) után a magyar politika egyik meghatározó tényezőjévé vált, és előkészítette a talajt a humanizmus befogadására. Az itáliai humanisták és Vitéz János között ő jelenti az összekötő kapcsolatot. Teljes biográfiája még megírásra vár. A magyarországi szakirodalom, ha egyáltalán szóba hozza, mintha nem tudna arról, hogy a zsinat „zenggi püspök”-e a későbbi váradi püspökkel azonos, a horvát kutatás pedig magyarországi tevékenységén siklik át.⁴ Az elfogult, részrehajló kutatói attitűd miatt munkásságának megítélése, jelentőségének megfogalmazása is várat magára.

Ioannes de Dominis 1432. november 26-án lett Zengg püspöke, promócióján nyolc kardinális volt jelen.⁵ 1433-ban, amikor császárrá koronázása végett Zsigmond király Rómába érkezett, a püspök a pápai udvarban működött. Segítségére sietett királyának ügyei támogatásában, ezért az uralkodó consiliárusává és familiárisává fogadta őt. 1434-ben nemességet adományozott neki és fivéreinek,⁶ majd 1437. augusztus 26-án császári palotagróffá emelte őt. Dominis akkor már pápai palotagróf volt. Érdemeiért Zsigmond vele együtt fivéreit és azok örököseit is császári palotagrófi méltóságban részesítette.⁷ Kitüntetéseit a püspök elsősorban diplomáciai tevékenységének köszönhette. 1434-ben Bázélban a csehekről szóló tárgyalásokon minden zsinati ellenvetést legyőzött, és a császár érdekeit képviselve ő mutatkozott a legkiválóbbnak.⁸ A palotagrófi méltóság adományozásának idejéig Zsigmond kétszer küldte őt követségbe IV. Jenő pápához.⁹ 1435 nyarán Battista Cicalával a császár követségét vezetve Velencében a Milano elleni szövetségről tárgyalt, és a Firenzében tartózkodó pápát is felkeresték.¹⁰ Dominis onnan Nicolaus Stöck boroszloi dékánnal együtt Zsigmond képviselőjeként érkezett Bázélba. 1436-ban – Ambrogio Traversari sikertelen magyarországi követsége után – Zsigmond követeként újra a pápánál járt.¹¹ 1437. szeptember elején Zsigmond harmadszor is a pápához küldte, hogy nevében IV. Jenő és a pápa ellen fellépő bázeliak között közvetítsen,¹² s útközben Velencében is tárgyalásokat folytasson.¹³

³ *Hrvatski biografski Leksikon*, red. Trpimir MACAN, III, Zagreb, Leksigrafski Zavod „Miroslav Krleža”, 1993, 492–493; Daniel FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis, apud Sebastianum Coleti, 1769, 127; Maniolo SLADOVIĆ, *Povēsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856 (repr. Gospić–Zagreb, Državni arhiv u Gospiću, 2003), 98–99; BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története*, I, Nagyvárad, 1883, 262–268; Pier Paolo VERGERIO, *Epistolario*, a cura di Leonardo SMITH, Roma, Istituto Storico Italiano, 1934 (Fonti per la storia d’Italia, Epistolario, secolo XIV–XV), 477; Florio BÀNFI, *Salve, Varadino, felice!... La città di S. Ladislao nei rapporti italo-ungheresi*, Corvina. Rassegna italo–ungherese, 3(1940), 829–830; Giovanni REGALATI, *Giovanni de Dominis*, Studi, saggi, appunti, Fiume, 1(1944), 67–78.

⁴ *Uo.*

⁵ *Camera apostolica : Obligationes et solutiones : Camerale primo*, I, (1299–1560), ed. Josip BARBARIĆ et alii, Zagreb–Rim, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1996 (Monumenta Vaticana Croatica, 1 – Croatica Christiana, Fontes 12), 1067. sz., 568.

⁶ *Hrvatski biografski Leksikon*, i. m., 492.

⁷ Miroslav GRANIĆ, *Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437*, Radovi Filozofskog fakulteta a Zadra, 20 (9), 1980–1981, 57–62. – Köszönöm Olga Perićnek, hogy az oklevélre felhívta a figyelmemet.

⁸ *Uo.* 58.

⁹ *Uo.*

¹⁰ G. NUTI, Cicala, Battista = *Dizionario biografico degli italiani*, Roma, Enciclopedia italiana (a továbbiakban *DBI*), 25(1981), 294; FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal*, II. 1418–1526, Bp., Szent-István-Társulat, 1902, 22–26; *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 5. Abt., hrsg. Gustav BECKMANN, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1956 (*Deutsche Reichstagsakten*, 11), 557–564.

¹¹ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 6. Abt., 1435–1437, hrsg. Gustav BECKMANN, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1901 (*Deutsche Reichstagsakten*, 12), 30.

¹² *Uo.*, 239–241, 262.

1438 februárjában IV Jenő pápa magyarországi nunciusává nevezte ki a püspököt azzal a megbízással, hogy készítse elő a török elleni hadjáratot.¹⁴ Magyarországra érkezéséről ugyanazon év március 15-én már az új uralkodó, I. Albert király tudósította a pápát.¹⁵ A pápa internunciusává is kinevezte, s feladatául tűzte ki, hogy békét közvetítsen a magyar–lengyel viszályban,¹⁶ mely a cseh trónért folyt. Dominis elérte, hogy 1439 februárjában létrejött a fegyverszünet a két uralkodó között.¹⁷ Az egyezés szövegében figyelemre méltó, hogy a fegyverszünet feltételeit a pápa képviselőjeként Dominis állapította meg, és a két uralkodó engedelmesen elfogadta az ő rendelkezéseit.¹⁸

Ioannes de Dominis további pályafutása már jól ismert Magyarországon. Albert király halála után Magyarországon maradt, és a magyar politika és diplomácia egyik vezetőjévé vált. Úgy tűnik, ő állt annak az öttagú magyar követségnek az élén, mely Krakkóban megegyezett III. Ulászló (Magyarországon I. Ulászló) lengyel király magyar királlyá választásáról, és ő fogalmazhatta meg az Ulászlóval kötött hitlevél szövegét.¹⁹ A követség mellett Zrednai János, Magyarország főjegyzője, akkor még zágrábi örkanonok látott el jegyzői feladatokat.²⁰ Zenggi püspökségét Dominis 1440. december 2-án a váradival cserélte föl,²¹ azonban érdemeiért még ennél is magasabb egyházi stallumot szánt neki a pápa.²² Nunciusi tevékenységét teljes siker koronázta, 1440. augusztus 4-én a királyi tanács tagjaként ő is aláírta a határozatot a török elleni nagy háborúról.²³ Bár országos ügyeket tárgyalva gyakran tartózkodott Budán,²⁴ püspöki székhelyét sem hanyagolta el. 1443 tavaszán, mikor egy vihar ledöntötte a váradi székesegyház egyik tornyát, részt vett a mentési munkában. Köztudomású, hogy Szent László fejereklyéje csodálatos módon épségben maradt.²⁵ Az ereklyét magához öltetve, a püspök vitte ki a romok alól. 1444-ben Dominis 400 vitézével Váradról hadba vonult, és elesett a várnai csatában.²⁶

Dominisnak szerepe lehetett Vitéz János egyházi karrierje alakulásában, amely még I. Albert magyar király uralkodása idején kezdődött. 1438. augusztus 14-én Ferrarában, a zsinati székhelyen keletkezett az a szupplikáció, melyben leírják, hogy Gregorius de Varas zágrábi örkanonok halála után maga Albert király prezentálta a megürült zágrábi örkanonoki tisztségbe Zrednamelléki Gele alias Dénes (=Dénes fia) Jánost, a zágrábi egyház klerikusát,²⁷

¹³ *Uo.*, 203–205.

¹⁴ Odoricus RAYNALDUS, *Annales ecclesiastici, ... notae chronologicae, criticae ...* autore Joanne Dominico MANSI, IX, Lucae, Leonardus Venturinus, 1752, 281–282; LUKSICS Pál, *XV. századi pápák oklevelei*, II, Bp., Szerző, 1938, 608. sz., 174.

¹⁵ *Deutsche Reichstagsakten unter König Albrecht II.*, 1. Abt. 1438, hrsg. Gustav BECKMANN, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1957 (*Deutsche Reichstagsakten*, 13), 167.

¹⁶ Joseph GILL, *The Council of Florence*, Cambridge, University Press, 1959, 136; RAYNALDUS, *i. m.*, 282, 327.

¹⁷ Johann Friedrich BÖHMER, *Regesta imperii*, hrsg. Kommission für die Neubearbeitung der Regesta Imperii, XII. *Albrecht II, 1438-1439*, bearb. von Günther HÖDL, Wien–Graz–Köln, Hermann Böhlau, 1975, 913. sz., 211.

¹⁸ FRAKNÓI, *Magyarország, i. m.*, 33.

¹⁹ KUBINYI András, *Vitéz János a jó humanista és a rossz politikus = A magyar történelem vitatott személyiségei*, kiad. Magyar Történelmi Társulat, Bp., Kossuth, 2002, 11.

²⁰ Iohannes VITÉZ, de Zredna, *Opera quae supersunt*, ed. Iván BORONKAI, Bp., Akadémiai, 1980 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum [a továbbiakban BSMRAe]), 169–170.

²¹ VERGERIO, 3. jegyzetben *i. m.*, 388.

²² REGALATI, 3. jegyzetben *i. m.*, 75.

²³ *Hrvatski biografski Leksikon*, 3. jegyzetben *i. m.*, 493.

²⁴ Bővebben lásd KUBINYI, *i. m.*, 11.

²⁵ BUNYITAY, 3. jegyzetben *i. m.*, 265.

²⁶ *Uo.*, 267.

²⁷ „Albertus, rex Hungarie ... devotum vestrum Iohannem Dionisii alias Gele de Zrednamelleki, clericum Zagrabienensis diocesis, devoto vestro vicario in spiritualibus pastore carente ecclesie Zagrabienensis presentavit” (*Povijesni spomenici zagrebačke biskupije. Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis*, VI. (1421–1440),

vagyis Vitéz Jánost, és arra kéri a pápát, hogy a hivatalt neki adományozza. A folyamodvány természetesen nem bizonyíték arra, hogy Vitéz személyesen jelen volt Ferrarában, de ez nem is kizárt. Míg korábban a kérelmezők személyes megjelenését kívánták a pápai udvarban, a 15. században referendariusok foglalkoztak a kérelmek benyújtásával,²⁸ de a személyes jelenlétet továbbra is jó néven vették. A zsinaton egyébként is illő volt megjelenni. 1437. október 1-jén, Bolognában kelt *Doctoris gentium* bullájában a pápa hírül adta a keresztény világnak, hogy a bázeli zsinat Ferrarában folytatódik. A bullához mellékelt encyclicában közölte, hogy minden rendű és rangú klerikust és laikust meghív Ferrarába, és mindenki számára *salvus conductust* biztosít.²⁹ A zsinat új színhelye, ahol mint tudjuk, Guarino Veronese működött, nagy vonzerőt jelentett a literátusok számára. Nem elképzelhetetlen, hogy Vitéz is tagja volt pl. annak a követségnek, melyet Albert király trónralépése után küldött Ferrarába azzal a céllal, hogy hírül adja királlyá választását. A követség 1438. július 1-jén nagy katonai díszkísérettel („cum magna militum comitiva”) érkezett Ferrarába.³⁰

Albert király a zágrábi püspöki szék betöltése ügyében is közbenjárt. Mint a pápának írta, elsősorban Thallóczy Máté dalmáciai bán miatt, aki lekötelezte őt szolgálataival.³¹ A bán unokaöccsét, Korcsulai Kristóf (=Kristóf fia) Ábelt (Abel Cristofori de Corzula) szánták a püspökségre, akinek a kinevezési kérelmét Dominis terjesztette elő és szorgalmazta.³² Dominis Vitéz előmenetelét is támogathatta. Földik voltak, egy politikai táborba tartoztak, és később egyházi hivatalukban is együtt dolgoztak. Vitéz zágrábi örkanonokként és a magyar kancellária protonotáriusaként Dominis oldalán öntötte formába az I. Ulászlóval kötött egyezség szövegét.³³ Dominis váradi püspöksége idején elnyerte a váradi prépostságot (1441),³⁴ majd előljárója halála után Hunyadi János támogatásával a püspöki széket. A váradi püspökség, melynek Dominis az élén állt, Andrea Scolari püspöksége idején – mint ismeretes – erős firenzei befolyás alatt állt.³⁵ A firenzei jelenlét a püspöki székhelyen Dominis idején sem hiányzott. A préposti hivatalban Vitéz azt a firenzei Conrado di Cardini decretorum doctort váltotta fel, aki két évtizedig működött Váradon,³⁶ és Poggio Bracciolinival is személyes kapcsolatban állt. Amikor Cardini Zsigmond követeként túl sok ideig maradt Firenzében, Poggio írt engesztelő levelet a császárnak.³⁷

Ioannes de Dominis irodalmi érdeklődéséről és munkásságáról nem tudunk. A róla szóló adataink és fényes diplomáciai karrierje alapján bizonyosnak látszik, hogy korszerű és gazdag műveltséggel rendelkezett. A hozzá írt irodalmi episztolákból arra következtethetünk, hogy kiváló humanista kortársai egyenrangú szellemi partnernek tekintették, és barátságukra méltatták. Korábban felmerült a gyanú, hogy egy kódexbejegyzés írója (Ioannes Damiani de

ed. Andrija LUKINOVIC, Zagreb, Kršćanska Sadašnjost Hrvatski Državni Arhiv, 1994 (Croatia Christiana – Fontes 4, Monumenta Historica 2), 512. sz., 539; LUKCSICS, *XV. századi, i. m.*, 576. sz., 729; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról = Uő., „Nympha super ripam Danubii” : Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 26–28; Vö. PAJORIN Klára, *Vitéz János vezetéknévéről = Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára*, kiad. REBAKUCS, Bp., Balassi, 2001, 18–19.

²⁸ ÁLDÁSY Antal, *Olaszországi történelmi kutatások*, MKSz, 1(1892–1893), 241.

²⁹ Horatius IUSTINIANUS, *Acta sacri oecumenici Concilii Fiorentini, Romae, S. Congr. de Fide Propaganda*, 1638, 89–90.

³⁰ GILL, 16. jegyzetben *i. m.*, 136, 5. jegyzet.

³¹ „qui novissime nunc nostra in. assumptione ad gubernacula hujus regni ita se habuit, ut et a me merito honorari debeat et sanctitati carus esse” (*Deutsche Reichstagsakten unter König Albrecht II.*, 15. jegyzetben *i. m.*, 167–168, 3. jegyzet).

³² FRAKNÓI, *Magyarország, i. m.*, 27, 31; Vö. *Povijesni, i. m.*, 554–555.

³³ VITÉZ, *Opera, i. m.*, 170.

³⁴ BUNYITAY, *i. m.*, 264.

³⁵ BALOGH Jolán, *Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége*, ArchÉrt, 40(1923–1926), 173–188.

³⁶ BUNYITAY, *i. m.*, 264; LUKCSICS, *XV. századi pápák oklevelei, i. m.*, 657. sz., 187, 755. sz.

³⁷ FRAKNÓI Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Bp., Szent-István-Társulat, 1879 (Házi könyvtár, 30), 18.

Dominis de Jadra), aki a 15. század elején Velencében a híres filozófusnál, Paolo Pergolánál tanult, azonos lehet vele.³⁸ Ez a gyanú Vitéz említett szupplikációját megfontolva minden alap nélküli, hiszen tudjuk az említett kódexbejegyzés-író apjának a nevét, és ez nem azonos a Vitéz apjával. Viszont valószínűnek látszik, hogy püspökünk is Velencében tanult. Fiatal korában ott barátkozott össze Ambrogio Traversari³⁹ camalduli rendfőnökkel, aki – mint láttuk – már a zenggi püspöki szék megszerzésében is támogatta őt.⁴⁰ Mindketten közeli kapcsolatban álltak a híres velencei humanistával, Francesco Barbaróval. Mint a humanisták általában, Barbaro diplomáciai tevékenységet is végzett.⁴¹ Egy alkalommal levélben kérte Dominis és Kaspar Schlick birodalmi kancellár közbenjárását, hogy engeszteljék ki Zsigmondot azért, mert betegsége miatt el kellett halasztania küszöbön álló követi útját.⁴² A császárral Traversari is korán kapcsolatba került, 1433-ban Ferrarában az ő személyes kérésére erősítette meg az uralkodó a kamalduli rend kiváltságait.⁴³ Traversari viszont Ióannész Chrüszosztomosz *Vitáját* ajándékozta Zsigmondnak, melyet ő fordított le görögöl.⁴⁴ Ugyanabban az évben *Vitae philosophorum* címmel latinra fordította Diogenész Laertiosz filozófuséletrajz-gyűjteményét is. Ez a mű – elsősorban Epikurosz életének és munkásságának tárgyilagos bemutatásával – a „libertas philosophandi” útját egyengette, és nagy szemléletformáló hatást gyakorolt a fordító kortársaira.⁴⁵

Magyarország literátus elitje Traversari műveltségéről és szónoki tehetségéről személyes benyomást szerzett 1435–1436 fordulóján Zsigmond udvarában. Személyes magyar kapcsolatai alapján elképzelhető, hogy művei is – melyek közül több a Bibliotheca Corvinianában is fellelhető volt⁴⁶ – korán eljutottak Magyarországra. Traversari 1435-ben a pápa képviselőjeként érkezett a császárhoz.⁴⁷ Bázélból november 6-án régi jó ismerősével, Dominisszal együtt indult útnak, aki nem sokkal azelőtt a császár követeként érkezett vissza a zsinatra.⁴⁸ Együtt utaztak Magyarországra, ahol Traversari visszaindulásáig (1436. január 26)⁴⁹ mindvégig együtt voltak. Magyarországi élményeiről Traversari levélben számolt be a pápának és a zsinat legátusának, Giuliano Cesarini kardinálisnak, valamint itáliai barátainak, és Zsigmondnak is leírta benyomásait az útról. A két követ kalandos út után december 5-én érkezett meg Tatára, ahol a császár vadászkastélya állt. Ott váraoztak Zsigmondra, aki éppen

³⁸ Klára PAJORIN, *Per la storia della novella : Due narrationes umoristiche e un frammento di 'racconto' di Pier Paolo Vergerio = Syntagmata : Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy*, ed. Dirk SACRÉ, Jan PAPY, Leuven, University Press, 2009 (Supplementa. Humanistica Lovaniensia 26), 39–40.

³⁹ Charles L. STINGER, *Humanism and the Church Fathers : Ambrogio Traversari /1386-1439/ and Christian Antiquity in the Italian Renaissance*, Albany, State University of New York Press, 1977; *Ambrogio Traversari, un monaco e un monastero nell'Umanesimo fiorentino*, ed. Salvatore FRIGERIO, [Siena], Edizioni Camaldoli, (1988); APRÓ István, *Ambrogio Traversari Magyarországon (1435–1436)*, Szeged, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem, 1935 (A szegedi M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Közép- és Újkori Történeti Intézete, 3).

⁴⁰ FARLATI, 3. jegyzetben *i. m.*, 127; Ida Giovanna RAO, *Ambrogio Traversari al Concilio di Firenze = Firenze e il Concilio del 1439*, Convegno di studi, ... Firenze, 1989, ed. Paolo VITI, Firenze, Olschki, 1994, 577–593.

⁴¹ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 6. Abt., 11. jegyzetben *i. m.*, 172.

⁴² Francesco BARBARO, *Epistolario*, ed. Claudio GRIGGIO, Firenze, Olschki, 1999, II, 159–162.

⁴³ Ambrosius TRAVERSARIUS, *Latinae epistolae*, ed. Petrus CANNETUS, *accedit eiusdem Ambrosii vita... a Laurentio MEHUS*, Florentiae, ex typographio Caesareo, 1759, rist. Bologna, Forni, 1968, col. 90 (*Pro privilegiorum Camaldulensium confirmatione ad imperatorem Sigismundum* című beszéde kiadva *Uo.*, coll. 1142-1144); STINGER, *i. m.*, 176.

⁴⁴ Vö. TRAVERSARIUS, *i. m.*, 174. sz., col. 235.

⁴⁵ Cesare VASOLI, *La cultura fiorentina al tempo del Traversari*, = C. V., *Tra „maestri” umanisti e teologi. Studi quattrocenteschi*, Firenze, Le Lettere, 1991 (La Nuova Meridiana 8), 85.

⁴⁶ Lásd lejjebb, 108. jegyzet.

⁴⁷ Követségéről lásd STINGER, *i. m.*, 193–197.

⁴⁸ " una cum Imperatoris Legatis, qui nobiscum ex Concilio proficiscebantur, et quorum societas magno nobis usui fuit" (TRAVERSARIUS, *i. m.*, 603. sz., col. 712).

⁴⁹ Vö. APRÓ, *Ambrogio Traversari Magyarországon, i. m.*, 57.

vadászott. Visszaérkezve Tatára, a király röviden tárgyalt velük, de sietett is tovább, és csak karácsony másnapján, Székesfehérváron hallgatta meg Traversarit nyilvános audiencián.⁵⁰ A humanista addig körülnézett a kies szépségű Tatán, és megcsodálta a környéket, valamint a császártól létesített roppant nagy halastavat.⁵¹

Traversari két beszédet mondott Magyarországon, az egyiket Zsigmond magánkihallgatásán adta elő.⁵² Arra kérte a királyt, hogy segítsen feloszlatni a pápával szembehelyezkedő zsinatot, szölt a pápát ért sérelmekről (annata stb.), s tárgyalt a zsinat áthelyezéséről egy másik, Bázelnál kedvezőbb fekvésű városba, amely a Nyugatra várt görög császárnak és küldöttségének, valamint a pápának könnyebben megközelíthető lett volna.⁵³ Ez utóbbi fontos szempont volt Zsigmond számára is, aki korábban, 1433. okt. 11-től 1434. május 11-ig Bázelnál időzött, és tevékenyen részt vett a zsinaton.⁵⁴ Az ajánlott városok elfogadását a császár – mint mondta – megfontolásra érdemesnek tartotta, de később helyettük a saját királysága központját, Budát javasolta helyszínül, részletekbe menő argumentációval bizonyítva a hely alkalmasságát, és precíz összeírásokat mellékelve garanciákat vállalt a zsinaton részt vevők megfelelő élelmezésére és elszállásolására. Tudjuk, hogy nem fogadták el az ajánlatát.⁵⁵ Zsigmond kivételes diplomáciai ügyintézése és a követ iránti jóindulata miatt Traversari nem érzékelte, csak később tudta meg, hogy az uralkodót nem sikerült befolyásolnia, vagyis a zsinati atyákkal szembe fordítania. Pedig Dominis is mindvégig tanácsokkal látta el és segítően támogatta a rendfőnököt diplomáciai munkájában. Igaz, ott voltak a zsinat pápaelenes küldöttei is, akik Bázelnál Budára vezető útukon, már Ulmban utolérték őket.⁵⁶ Budáig a sarkukban voltak, és akadályozták a pápa követének munkáját. Traversari ragaszkodott hozzá, hogy nyilvános beszédét ők is meghallgassák.

Traversari a legelőkelőbb és igen nagy publikum előtt mondta el másik beszédét a császárnak a székesfehérvári nyilvános audiencián. Zsigmond családja teljes számban, vagyis lánya. Erzsébet férjével, Habsburg Alberttel együtt jelen volt a fogadáson, továbbá a bosnyák király, a csehek követei⁵⁷, Marchiai Jakab, Brunoro della Scala, Schlick Gáspár birodalmi kancellár, Pálóczy György esztergomi érsek és több magyar püspök, Báthory István országbíró, Thallóczy Máté horvát–dalmát–szlavón bán és az udvari főtisztviselők hallgatták a követ szónoklatát, amely nagy tetszést aratott.⁵⁸ Maga a követség eredménye Rómában csalódást okozott, és Traversari kegyvesztett lett a pápánál.⁵⁹ Zsigmond ezután Ioannes de Dominist küldte el követeként pápához, arra kérve az egyházfőt, hogy neki engedélyezze a zsinat helyének kiválasztását.⁶⁰ IV. Jenő ekkor a saját szószólójaként alkalmazva őt, küldte vissza a püspököt a császárhoz. A neki szóló követi utasításban azt írták, hogy minden kincsnél és hadseregnél többet ér, ha Zsigmond az egyik zsinati követét, a lübecki püspököt (Johannes Schele) visszahívja, és helyette Ioannes de Dominist delegálja, aki kész

⁵⁰ Bővebben: STINGER, *i. m.*, 193–194.

⁵¹ Bővebben: *Sebastiano Abbatì S. Salvatoris*, Tata, 1435. dec. 15 = TRAVERSARIUS, *i. m.*, 693. sz., col. 793.

⁵² Lásd *uo.*, coll. 1158–1161.

⁵³ STINGER, *i. m.*, 194–195.

⁵⁴ HOÓR-TEMPIS István, *Zsigmond király és császár a baseli zsinaton (1433–1434)*, Bp., Attila ny., 1929, 6–8; JÖRG K. HOENSCH, *Kaiser Sigismund : Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit, 1368–1437*, München, Beck, 1996, 400–428.

⁵⁵ ÁLDÁSY Antal, *A baseli zsinat áthelyezése Budára*, klny. = *Budapest régiségei*, 7, Bp., Franklin Társulat, 1900.

⁵⁶ Cf. TRAVERSARIUS, *i. m.*, 51. sz., 87.

⁵⁷ Bővebben lásd APRÓ, *i. m.*, 47–48.

⁵⁸ *Uo.*, 47–51; TRAVERSARIUS, *i. m.*, 16. sz., col. 35. – A beszédet lásd TRAVERSARIUS, *i. m.*, coll. 1151–1158.

⁵⁹ Vö. *Concilium Basiliense. Studien und Dokumente zur Geschichte der Jahre 1431–1437*, hrsg. Johannes HALLER, Basel, Historische und Antiquarische Gesellschaft, 1896 (*Concilium Basiliense. Studien und Quellen*, 1), 136.

⁶⁰ *Uo.*, 151–152.

együttműködni a pápai legátusokkal.⁶¹ Traversarihoz hasonlóan azonban pápai követként Dominis sem ért el eredményt Zsigmondnál.⁶²

Traversari műélvezetekről is említést tett leveleiben, igaz, meglehetősen nagy általánosságokban. Cosimo de' Medicinek pl. azt írta, hogy Székesfehérváron nagy kincsgyűjteményeket néztek meg.⁶³ Itáliába visszaindulva, Budán Zsigmond kívánságát teljesítve látogatást tettek a császár által építtetett budai várpalotában, amelyet főképp Dominis kívánt látni.⁶⁴ Traversari elragadtatottan tudósítja a pápát és itáliai barátait a benyomásairól, és Bécsből írt egyik levelében Zsigmondnak is leírja élményeit. Úgy véli, hogy nagyobb tömegű építmény nincs a földkerekségen, ugyanakkor a palota egyes részletei nagyszerűek és kecsesek, és az egész épület felülmúlja Xerxész egykori, világhírű palotáját.⁶⁵ Traversarira mély benyomást tett a várpalotában egy igen tágas, gyönyörű csarnok (peripatus), és szép halastavakat, kerteket látott.⁶⁶

Ioannes de Dominis Magyarországon kapcsolatba került földijével, az isztriai Pier Paolo Vergerióval. Vergeriónak mindössze három Közép-Európában írt levele maradt fenn, ezek egyike Dominishoz szól.⁶⁷ Az episztola 1436 vége előtt,⁶⁸ éppen Ambrogio Traversari magyarországi követsége tájt keletkezett. Itáliában Vergerio Dominisnak írt episztoláját, úgy tűnik, éppen Ambrogio Traversari népszerűsítette. Niccolò Leonardo velencei orvosdoktor 1437 májusában Vergeriónak arról írt, hogy nagy örömmel olvasta a Dominisnak címzett levelét. Ismeretes, hogy Nicolò dei Leonardi Ambrogio Traversari barátja és levelezőtársa volt,⁶⁹ és így valószínű, hogy tőle kapta meg Vergerio Dominisnak írt levelét. Magyarországon megtelepedve Budán bizonyára nyitva állt Dominis előtt Vergeriónak a háza. Ő lehetett Callimachus Experiens művében az a Ioannes de Garának nevezett váradi püspök, aki az 1440-es évek elején Vergerio házában döntőbíróként részt vett az irodalmi versenyeken, vitákon.⁷⁰

Dominis Vergeriónál mint a házigazda fő bizalmasát viszontláthatta Giuliano Cesarini kardinálist, a bázeli zsinat egykori legátusát, akit 1442-ben a pápa legátusként Közép-Európába küldött, hogy közvetítsen I. Ulászló és III. Frigyes viszályában, s előkészítse a török elleni keresztes háborút.⁷¹ Mint ismeretes, Vergerio a végrendeletében – Iacopo Ammannati fafaragó művész mellett – Cesarinit bízta meg végakarata végrehajtásával.⁷² Budán Dominis a

⁶¹ „Non aurum, non argentum, non exercitum terrestrem aut navalem sanctissimus dominus noster postulat, sed ut Lubicensem episcopum inde revocet et prefatum episcopum Segniensem illuc destinet cum legatis sue sanctitatis ... cooperaturum ...” (idézve: *Concilium Basiliense, i. m.*, 152).

⁶² *Uo.*, 153.

⁶³ „thesaurus maximus, in auro, et argento, et gemmis variis” (TRAVERSARIUS, *i. m.*, 255. sz., col. 335).

⁶⁴ „Oravit Rex, ut Budam simul iremus visuri Castrum ab eo conditum, quia id Episcopus noster homo plane bonus, atque integer vehementer adpeteret” (*uo.*, 51. sz., col. 88).

⁶⁵ „... structurae moles tam vasta, ut nullam toto Orbe maiorem reperiri posse arbitremur. Eius omnia membra adeo magnifice, tam decenter instructa sunt, ut ad gratiam nihil possit adcedere; singulaeque, ut dictum est, partes secum de pulchritudine, et magnificentia certare videntur, ut quod primum admiremur non occurrat, nisi quod simul omnia inspecta excedunt omnem admirationem, vixque arbitramur Xerxis illam formosissimam Regiam, de qua tam multa praedicantur, huic tuae conferendam” (*uo.*, 175. sz., coll. 236–237).

⁶⁶ „Transivimus ad contuendum peripatum illum spatiosissimum, prospectu omnino mirabilem, plenumque voluptatis.” (*Uo.*, col. 237.)

⁶⁷ VERGERIO, 3. jegyzetben *i. m.*, 388–395.

⁶⁸ *Uo.*, 388, 1. jegyzet.

⁶⁹ *Uo.*; G. RAVEGNANI, *Leonardo, Niccolò* = *DBI*, 10. jegyzetben *i. m.*, 64(2005), 420–421; V. ZACCARIA, *Niccolò Leonardi, i suoi corrispondenti e una lettera inedita di Pier Paolo Vergerio*, *Atti e Memorie dell'Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti, Cl. di scienze morali, lettere ed arti*, 95(1982–1983), 95–116.

⁷⁰ PAJORIN Klára, *Vitéz János műveltsége*, *ItK*, 108(2004), 538–539.

⁷¹ A. A. STRNAD, K. WALSH, Cesarini, Giuliano = *DBI*, 10. jegyzetben *i. m.*, 24(1980), 188–195; FRAKNÓI Vilmos, *Cesarini Julián bíbornok magyarországi pápai követ élete*, Bp., 1890, 17.

⁷² VERGERIO, 3. jegyzetben *i. m.*, 469–470.

görögtudós és kódexgyűjtő diplomatával, Cristoforo Garatone koronéi püspökkel is kellett hogy találkozzék, aki korábban a görögök meghívását és Nyugatra érkezését intézve a pápa megbízásából többször járt Konstantinápolyban, majd a zsinaton görögtudásával segítette az érdemi munkát. Garatone 1442-ben magyarországi nunciusként ugyanazt a feladatot, a török elleni hadjárat szervezését kapta a pápától, mint korábban Dominiszi János. Később, az 1448. évi hadjárat előkészületei idején pápai legátusként érkezett Hunyadi János kormányzóhoz, és ahogy egykor legátuselődje, Cesarini Várnánál, Garatone maga is a török ellen harcolva, a rigómezei (Koszovó) ütközetben halt hősi halált.⁷³

Ioannes de Dominis bizalmas kapcsolatban állt Kaspar Schlickkel, Zsigmond és Albert volt kancellárjával, Enea Silvio Piccolomini barátjával és támogatójával. Piccolomini, a bázeli zsinat egykori titkára, aki Bázelen maradt a „conciliabulus”-okkal, vagyis a bázeli szakadárokkal, III. Frigyes kancelláriájában állást nyerve Schlicken, a kancelláron keresztül kísérte figyelemmel a magyarországi eseményeket és Dominis tevékenységét. Fennmaradt Schlicknek egy levele a váradi püspökhöz, Dominishoz, melyet – jól ismerve a címzettet – Piccolomini stilizált.⁷⁴

Dominis Magyarországon is figyelemmel kísérte a zsinat eseményeit. 1441-ben Geórgiosz Trapezuntiosz (Trebizondi György) írt neki episztola formában egy prófétikus látomást a zsinatra érkezett etióp követekről és az Antikrisztus megjelenéséről (*De adventu legatorum ex Ethiopia et de Antichristi temporibus*).⁷⁵ Tájékoztatta őt az etiópok és jakobiták Firenzébe érkezéséről és uniós tárgyalásairól, szembeállítva egységre törekvésüket és a pápa iránti hódolatukat a bázeli „conciliabulus”-ok szakadár magatartásával,⁷⁶ mely szerinte az Antikrisztus eljövételét szolgálta. Trapezuntiosz a látomásához Szent Pálnak a thesszalonikaikhoz írt jövendöléseit vette alapul,⁷⁷ és kétszer is utalt Sába királynőjének Salamon királynál tett látogatására.⁷⁸ Követségük érkezését a Sábához hasonlítva, firenzei beszédében a bibliai történetet az egyiptomi király követe, András apát is alkalmazta.⁷⁹ Úgy látszik, a hasonlat a zsinat idején közismert volt. Minden firenzei tudta, hogy a város történetének nagy eseményére, a Firenzében kötött unióra kívánt emlékeztetni Lorenzo Ghibertinek a bibliai találkozást megjelenítő ábrázolása a Battistero bronzkapuján.⁸⁰ Trapezuntiosz levelében a megszemélyesített egyház panaszolja el, hogy maguk a keresztények készítik elő szakadarságukkal az Antikrisztus eljövételét, s ha van még remény, az kizárólag az egyiptomiak magatartásának köszönhető.⁸¹ Befejezésül a levélíró azt kérte

⁷³ G. MORO, *Garatone, Cristoforo = DBI, i. m.*, 52(1999), 234–238; Ludwig MOHLER, *Kardinal Bessarion als Theologe Humanist und Staatsmann*, I–III, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1923–1942 (Neudr. Aalen, Scientia, 1967), I, 82–88; Luigi PESCE, *Cristoforo Garatone, trevigiano, nunzio di Eugenio IV*, Roma, Herder, 1975 (Quaderni della Rivista di storia della Chiesa in Italia, 3); Klára PAJORIN, *Antiturcica negli anni quaranta del '400. Le epistole di Francesco Filelfo, di Poggio Bracciolini e di János Vitéz*, *Camœnæ Hungaricæ*, 3(2006), 23–24.

⁷⁴ *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, hrsg. von Rudolf WOLKAN, 1. Abt., *Briefe aus der Laienzeit (1431–1435)*, 2. Bd. *Amtliche Briefe*, Wien, Hölder, 1909 (Fontes rerum Austriacarum, 2. Abt. Diplomataria et acta, 62), 24–26.

⁷⁵ *Collectanea Trapezuntiana. Texts, Documents*, ed. John MONFASANI, Binghamton, N. Y., Medieval and Renaissance Texts and Studies, Renaissance Society of America, 1984 (Renaissance Texts and Studies, 8), 261–267.

⁷⁶ *Uo.*, 263.

⁷⁷ Bővebben lásd John MONFASANI, *Georg of Trebizond : A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden, Brill, 1976 (Columbia Studies in the Classical Tradition, 1), 49–50.

⁷⁸ *Uo.*, 263, 267.

⁷⁹ RAYNALDUS, 14. jegyzetben *i. m.*, 367.

⁸⁰ STINGER, 39. jegyzetben *i. m.*, 174; PÓCS, *Holy Spirit*, 1. jegyzetben *i. m.*, 166.

⁸¹ *Vö. Collectanea Trapezuntiana, i. m.*, 266.

Joannes de Doministól, akinek – mint írta – „királyokhoz és fejedelmekhez van bejárása”, hogy minden erejével, szóval és tettel, munkával és tudásával fáradozzék az egyház javáért.⁸²

Vitéz János szellemi horizontjának kitágulásában Ioannes de Dominis személyének és baráti körének is szerepe kellett hogy legyen. Köztudomású, hogy a várnai tragédia és Dominis, valamint Vergerio halála után Vitéz Itália felé vette az útját tanulás („pro studio”) céljából. Mint írta, „*lelke*” vágyott erre az útra.⁸³ Zágrábig jutott el, ahonnan visszafordult, mert Thallóczy Máté bán megakadályozta, hogy továbbutazzék.⁸⁴ Ezután egy ideig a Hunyadi melletti titkári hivatal elvállalása és váradi püspöki kinevezése miatt nem gondolhatott külföldi tanulmányokra, de ezekről továbbra sem mondott le. „Mert – fogalmazta 1448-ban – a nemes, a tulajdon fényére sokat adó *lélek* méltatlanságnak tartja, hogy ez a mi parlagi pallérozottságunk gúzsba kösse”.⁸⁵ Ehhez a közismert mondatához a Leveleskönyv kiadója, Ivanich Pál a következő jegyzetet írta: „A lélek tulajdon fényének” itt a tudományt nevezi, amelyet jobb e hazán kívül keresni.”⁸⁶

A kudarc nem tántorította el Vitézt vágyai megvalósításától. Ismeretes, hogy 1451. április 29-én V. Miklós pápa engedélyezte neki, hogy latin és görög tanulmányok céljából püspöki székhelyét elhagyja, s Keletre vagy/és Nyugatra távozzék.⁸⁷ Ez a levél közelebbről megvilágítja a várnai csata után keletkezett levél „tanulás” kifejezésének mibenlétét, bővebb tartalmát. Vitéz püspök görögül kívánt tanulni, s emellett, bár latinul jól tudott, az antik római nyelv és műveltség rendszeres, alapos megismerésére vágyott. A humanista műveltség elengedhetetlen feltétele, az ókori görög nyelv és irodalom ismerete Keleten Konstantinápolyban, Nyugaton Itáliában volt megszerezhető. Nem tudjuk, Vitéz hol kívánt tanulni, de a pápai levélből arra lehet következtetni, hogy ő maga is megjelölte Keletet esetleges úticélként. Két év múlva a török elfoglalta Konstantinápolyt, de 1451-ben még volt remény arra, hogy ezt meg lehet akadályozni. Vitéznek, mint tudjuk, ezúttal sem sikerült külföldre mennie, de ebbe nem törődött bele. Itáliában taníttatott támogatottjaira alapozva és az intézményi rendszert (egyetem, nyomda stb.) kiépítve külföldi tanárok meghívásával kívánta megteremteni a feltételét annak, hogy Magyarországon is lehessen görög és római „tudomány”, azaz a „studia humanitatis”-t tanulni.

Dominis politikai törekvéseinek és személyes összeköttetéseinek az ismeretében talán nem véletlen, hogy Vitéz és a korai magyar humanisták közelebbi kapcsolatba kerültek Geórgiosz Trapezuntiosszal. A tudós még 1438-ban jött Itáliába az egyházi zsinatra érkező görög küldöttség tagjaként. Hazája iránti aggodalmától vezetve az elsők között buzdította a nyugati hatalmasságokat a török elleni együttes fellépésre, amivel a magyarok érdekeit is támogatta. Már 1428-ban írt egy törökellenes exhortációt, mely elveszett,⁸⁸ majd 1443-ban Aragóniai Alfonz királyt, 1452-ben pedig III. Frigyes császárt buzdította a török elleni háborúra és a Szentföld visszaszerzésére.⁸⁹ Konstantinápoly ostromának előkészületeiről értesülve V.

⁸² „... deus tibi ad reges ac principes aditum dedit. Tanto ergo magis, quanto magis potes, verbis, re, labore ac studio niti pro ecclesia debes” (*Uo.*, 267).

⁸³ „... via, quam optabat animus”. (VITÉZ, *Opera*, 20. jegyzetben *i. m.*, 60, 25. sor.) – VITÉZ János *Levelei és politikai beszédei*, kiad. BORONKAI Iván, jegyz. BELLUS Ibolya, ford. Uók, Bp., Szépirodalmi, 1987 (Magyar Ritkaságok), 81.

⁸⁴ VITÉZ, *Opera*, *i. m.*, 60–61 és *b* jegyzet. (VITÉZ János *Levelei*, *i. m.*, 81.)

⁸⁵ VITÉZ János *Levelei*, *i. m.*, 54–55 [kiemelés tőlem, P. K.]. – „Nobilis quippe ille animus, peculiaris sui luminis bene memor, indignum ducit hac nostra rudi erudicione ligari ...” (VITÉZ, *Opera*, *i. m.*, 38, 26–27. sor.)

⁸⁶ VITÉZ János *Levelei*, *i. m.*, 55. (Vö. VITÉZ, *Opera*, *i. m.*, 41, 15–16. sor.)

⁸⁷ *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*, kiad. VERESS Endre, Bp., MTA, 1941 (Olaszországi Magyar Emlékek, 3), 425–426.

⁸⁸ *Collectanea Trapezuntiana*, *i. m.*, 434.

⁸⁹ *Uo.*, CXXIX, 422–433, 434–444; MONFASANI, *Georg of Trebisonde*, *i. m.*, 51, 53.

Miklós pápához címzett egy episztolát, melyben a görögök megsegítését szorgalmazta.⁹⁰ Vitéz János is élen járt a görögök támogatásában. 1452 végén Konsztantinosz Palaiologosz görög császár követei hozták a hírt V. László magyar királynak Konstantinápoly közelgő ostromáról. A király nevében írt válaszban Vitéz nagy együttérzéssel vigasztalja és a remény megőrzésére biztatja a görög császárt, és elmondja, hogy ugyanazon követekkel levelet küldött a pápának, majd a keresztény fejedelmeknek írt, hogy siessenek segítséget nyújtani a görögöknek.⁹¹ Az említett írások közül csak a szintén V. László nevében V. Miklós pápának küldött, az előbbivel azonos napon keletkezett török elleni exhortációja maradt fenn.⁹² Mint tudjuk, Vitéz a várnai vereség (1444) után Hunyadi János nevében írt episztoláival és az 1450-es évek első felében a német birodalmi gyűléseken elmondott szónoki beszédeivel – Piccolominival vállvetve – a török elleni fellépés legbuzgóbb propagátora volt az Alpokon túl.

Ismeretes, hogy Trapezuntiosz ajánlólevelekkel kísérve három munkáját küldte el Magyarországra. A Ptolemaiosz *Almagest*jéhez írt kommentárjait Mátyás királynak ajánlotta,⁹³ Nagy Szent Vazul *Contra Eunomium*át Vitéz Jánosnak,⁹⁴ Vazul *De spiritu Sancto ad Amphiloichium* című művét pedig Janus Pannoniusnak dedikálta⁹⁵, mindkettőt a saját latin fordításában. A Vitéznek dedikált *Contra Eunomium* a zsinat ferrarai–firenzei színhelyein a görögökkel folytatott vitákban kivételesen fontos, talán a leggyakrabban idézett könyv volt,⁹⁶ melyet Trapezuntiosz a Bésszariontól rendelkezésére bocsátott kéziratból, a kardinális buzdítására fordított latinra (1442-ben küldte el Bésszarionnak a kész fordítást)⁹⁷. Különösen a *Credó*val kapcsolatos *Filioque*-vitában forgatták, sok érvet merítve belőle a Szentlélek eredetére és működésére vonatkozóan.⁹⁸ A Janusnak dedikált Vazul-mű, amely a fordító szerint folytatása a *Contra Eunomium*nak, ugyancsak fontos forrást jelentett a Szentlélekről szóló zsinati tárgyalásokon. Trapezuntiosz 1442-ben ezt is Bésszarion kívánságára fordította latinra.⁹⁹

Valószínű, hogy Geórgiosznak tudomása volt arról, mi érdekelné a királyt és a magyar főpapokat. 1465-ben Rómában személyesen találkozhatott Mátyás király követével, a kitűnő görögfilológus és -fordító Janus Pannonius pécsi püspökkel, akinek a legfontosabb megbízatása a pozsonyi egyetem, az Universitas Histropolensis (az ún. „Academia Istropolitana”) alapítására vonatkozó engedélyek megszerzése volt.¹⁰⁰ Janus ehhez nem nélkülözhetette a II. Pius pápánál befolyással rendelkező személyek közbenjárását, s a majdani egyetemre tanárokat is toborzott. 1465 májusában tartózkodott követként Rómában,¹⁰¹ s még találkozhatott a görög tudóssal, aki a pápa megbízásából az év nyarának végén indult el

⁹⁰ *Collectanea Trapezuntiana, i. m., CXXX, 434.*

⁹¹ VITÉZ, *Opera*, 20, jegyzetben *i. m., 177–178.*

⁹² *Uo.*, 176 – 177.

⁹³ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Lat. 24. (MONFASANI, *Georg of Trebisonid i. m., 194.*) – Ajánlása közölve = *Collectanea Trapezuntiana, i. m., 286–287.*

⁹⁴ *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, kiad. ÁBEL Jenő, Budapestini, MTA, 1880, 175–176.

⁹⁵ *Uo.*, 201–202.

⁹⁶ MOHLER, 73. jegyzetben *i. m., I, 144*; STINGER, 39. jegyzetben *i. m., 214–218*; PÓCS, *Holy Spirit*, 1. jegyzetben *i. m., 165.*

⁹⁷ MOHLER, *i. m., III, 450–452*; MONFASANI, *Georg of Trebisonid, i. m., 48.*

⁹⁸ PÓCS, *Holy Spirit, i. m., 166*; Fantinus VALLARESSO, *Libellus de ordine generalium conciliorum et unione Florentina*, ed. Bernardus SCHULTZE, Roma, Pont. Inst. Orient. Studiorum, 1944 (Concilium Florentinum. Documenta et scriptores, series B, vol. 2, fasc. 2), 30–33.

⁹⁹ PÓCS, *Holy Spirit, i. m., 166*; Irena BACKUS, *De traductiones latines du De spiritu sancto de saint Basile : L'inedit de Georges de Trébizonde (1442, 1467?) compare à la version d'Érasme (1532)*, *Revue des Études Augustiniennes*, 31(1985), 258–259.

¹⁰⁰ KLANICZAY Tibor, *Egyetem Magyarországon Mátyás korában*, *ItK*, 94(1990), 575–611.

¹⁰¹ J. HUSZTI, *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931, 232, 237.

Rómából Konstantinápolyba.¹⁰² Trapezuntiosznak akkortájt még nagy befolyása volt II. Pál pápánál, mivel az egyházfő egykor a tanítványa volt, és elnyerve a tiarát, támogatta a tudóst.¹⁰³ Trapezuntiosz Konstantinápolyból 1466-ban tért vissza Rómába, és ezután írta *Almageszt*-kommentárjait. Rövidesen II. Pál pápa Trapezuntioszt a török megnyerésére vonatkozó praktikái miatt bebörtönözte az Angyalvárba, ahonnan a tudós 1467 februárjában szabadult. A következő hónapban már kész volt az *Almageszt*-kommentárokat tartalmazó kódex Mátyás könyvtára számára.¹⁰⁴ A kódex nem sokkal később Esztergomba érkezett. Ott rajzolták bele egyik üres levelére azt a horoszkópot, amely a pozsonyi egyetem tervezett megnyitásához (1467. június 5.) a legkedvezőbb bolygóállásokat mutatta.¹⁰⁵

A kommentár Magyarországra érkezése tájt indíthatták útnak a Vitéznek és Janusnak dedikált Vazul-kéziratokat is. Mátyás király követeként akkortájt, 1467-ben érkezett újból Rómába Vitéz egyik leghűbb embere, az irodalmár Kosztolányi Polikárp György, aki korábban kétszer is járt követségben a pápánál. Kosztolányi feleségül vette Trapezuntiosz lányát, s scriptori állást kapott a pápai curiában.¹⁰⁶ Trapezuntiosz ajánlással ellátott könyvajándékainak létrejöttét a Janus Pannonius 1465. évi római követsége, a pozsonyi Universitas Histropolensis alapításának küszöbön állása befolyásolhatta, de a kéziratok elkészülténél Georgius Polycarpus is ott bábáskodhatott. Feltételezések szerint Trapezuntiosz vagy az egyetemen, vagy Mátyás udvarában jól jövedelmező állásra vágyott. Erre látszik utalni, hogy a dedikáltakon kívül más, tankönyvként is jól használható művei is megtalálhatók voltak Mátyás könyvtárában.¹⁰⁷

A Vitéznek és Janusnak ajánlott könyvek jelzik, hogy a Corvin-könyvtár későbbi nagyfokú teológiai irányultsága a két magas műveltségű főpapra nyúlik vissza, akik egyházi hivatásukban is a legkorszerűbb ismeretekre támaszkodtak. Trapezuntiosz – mint láttuk – a bázeli zsinat ideje óta jó ismerőse volt Vitéz legközelebbi egyházi előljárójának, Dominisnak. Dominis hajdani támogatójának és útítársának, Ambrogio Traversarinak a műveit már az 1460-as évek végén elhelyezték a királyi könyvtárban.¹⁰⁸ A zsinaton használt didümoszi *De spiritu sancto*t, mely a Corvina állományából maradt fenn,¹⁰⁹ elsősorban Vitéz és a korai magyar humanisták birtokolhatták. Leginkább nekik lehetett beleszólásuk abba, hogy a görög teológiai művek bekerüljenek a királyi könyvtárba, melynek szervezése éppen az 1460-as évek közepe körül kezdődött.¹¹⁰

Trapezuntiosz – mint ez jól ismert – Platón-ellenes fellépésével a Platón–Arisztotelész-vitában vált hírhedtté. Ez a vita a zsinaton felmerült teológiai–filozófiai kérdések és viták kapcsán kezdődött, és évtizedekig

¹⁰² MONFASANI, *Georg of Trebisonde*, i. m., 185.

¹⁰³ *Uo.*, 179.

¹⁰⁴ *Uo.*, 194.

¹⁰⁵ Klára CSAPODI-GÁRDONYI, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest, Akadémiai, 1984 („Studia Humanitatis”, 6), 86. sz., 130.

¹⁰⁶ FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái*, Századok, 32(1898), 2–14; Nicolaus BARIUS, Georgius POLYCARPUS DE KOSTOLAN, SIMON HUNGARUS, GEORGIUS AUGUSTINUS ZAGABRIENSIS, *Reliquiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1932 (BSMRAe), 7–12; MONFASANI, *Georg of Trebisonde*, i. m., 197–198, 237; JANKOVITS László, *Egy 1458-as kövejtárás dokumentuma = In memoriam Barta Gábor : Tanulmányok*, kiad. LENGVÁRI István, Pécs, JPTE Továbbképző Központ, 1996, 77–85; Kornél SZOVÁK, *A Hungarian Humanist in Rome = Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–16)*, In memoriam di Lajos Pásztor, a cura di Gaetano PLATANIA, Matteo SANFILIPPO, Péter TUSOR, Budapest–Roma, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2008 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis 1, vol. 4), 11–21.

¹⁰⁷ CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Corviniana*, Bp., Helikon, 1990⁴, 11. sz. 35; 30. sz. 38; 46. sz. 41–42; 175. sz. 63; 194. sz. 66.

¹⁰⁸ PÓCS, *Mátyás király*, 1. jegyzetben i. m., 208. – Bővebben lásd CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibliotheca Corviniana*, i. m., passim (lásd Index).

¹⁰⁹ PÓCS, *Holy Spirit*, 1. jegyzetben i. m.

¹¹⁰ Vö. *Adalékok*, 94. jegyzetben i. m., 176; MAROSI Ernő, *Mátyás király és korának művészete : A mecénás nevelése*, Ars Hungarica, 1993, 17.

gyűrűzött tovább. 1439-ben még Firenzében tette közzé Geórgiosz Gemisztosz Pléthon kis görög nyelvű művét, melyben a Platón és Arisztotelész közti különbségekről szólva, Platón fölényét hirdette Arisztotelésszel szemben. A vitába Trapezuntiosz 1455-ben kapcsolódott bele *Comparationes Aristotelis et Platonis* című könyvével, mely durva támadást jelentett Platón és védője, Pléthon ellen. Trapezuntiosz mindkettőjüket a kereszténység ellenségeiként mutatta be, s bizonygatta, hogy kártékonyaságuk felér a törökével.¹¹¹

Bésszarion kardinális döntő szerepet játszott a firenzei unió létrejöttében,¹¹² és a Platón–Arisztotelész-vitában is ő mondta ki a végső szót. A Trapezuntiosznak szóló válaszon, az *In calumniatorem Platonis*¹¹³ című mű görög változatán több mint egy évtizedig dolgozott, majd latinul publikálta 1469-ben. Vitéz könyvtárában megvolt Trapezuntiosz könyve,¹¹⁴ és ebben Vitéz bejegyzése arra utal, hogy a kötet tulajdonosa jól ismerte Bésszarion elleniratát is.¹¹⁵ Köztudomású, hogy a magyar humanisták a Platón–Arisztotelész-vitában a Platón-t védő Bésszarion mellé álltak.¹¹⁶ Erre utal, hogy a pozsonyi egyetem előadói (Ioannes Regiomontanus, Giovanni Gatti, Marcin Bylica stb.) „egyől egyig az ő köréből valók voltak”,¹¹⁷ s hogy a görög kardinális eszmetársát, Johannész Argüropuloszt, valamint egyik leghűségesebb tanítványát, Bartolomeo Fonziót hívták meg Magyarországra.

Trapezuntiosz nemcsak Platón-ellenessége miatt maradt távol. A magyarok, akik mindennapos harcban védték határaikat, kiváltképp botrányos törökpolitikája miatt távolodhattak el tőle. Említett angyalvári bebörtönzésének híre Magyarországra is el kellett hogy jusson. Konstantinápoly eleste után Trapezuntiosznak meggyőződésévé vált, hogy a Nyugat nem képes ellenállni a töröknek, ezért egyezséget keresett II. Mohamed szultánnal, remélve, hogy a kereszténység ennek révén elkerülheti a török igát. Talán éppen ezt intézendő távozott Konstantinápolyba s kereste később a szultán kegyeit. Rómába visszatérve Platón-ellenes *Comparationes*-át készítette elő a szultán számára, és megígérte neki, hogy eljuttatja majd hozzá *Almageszt*-fordítását. II. Pál pápa e praktikai miatt börtönözte be őt az Angyalvárba. Magatartása miatt Trebisondát elítélték az olasz humanisták,¹¹⁸ s elképzelhető, hogy Magyarországon persona non grata-vá vált. Később visszavonta tanait, és bocsánatot nyert, de a török kérdés megoldásáról szóló sajátos nézeteivel nem hagyott fel, még 1469-ben is népszerűsíteni kívánta őket.¹¹⁹

¹¹¹ A vitáról lásd HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Pécs, 1925 (Minerva-ktár, 1), Klny. Minerva, 1924–1925, 9–15; Eugenio GARIN, *Il platonismo come ideologia della sovversione europea = Studia humanitatis zum Ernesto Grassi 70. Geburtstag*, ed. Hora EGINHARD, Eckhard KESSLER, München, Fink, 1973, 113–120; Giovanni DI NAPOLI, *Il cardinale Bessarione nella controversia tra platonici ed aristotelici*, *Miscellanea Francescana*, 73(1973), 327–350; Brunello LOTTI, *La cultura filosofica di Bessarione: la tradizione platonica = Bessarione e l'Umanesimo : Catalogo della mostra*, a cura di Gianfranco FIACCADORI, collab. Andrea CUNA, Andrea GATTI, Saverio RICCI, Padova, Vivarium, 1994 (Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Saggi e Ricerche, 1), 86.

¹¹² Bővebben lásd MOHLER, *i. m.*, I, 107–178; Camillo CORSANEGO, *Il cardinale Bessarione e l'unione dei cristiani*, *Studi romani*, 11(1963), 280–287; Pietro TOCANEL, *Il cardinale Bessarione al concilio di Ferrara–Firenze*, *Miscellanea Francescana*, 73(1973), 294–313.

¹¹³ BESSARION, *In calumniatorem Platonis libri IV*, ed. Ludwig MOHLER = *L. M. i. m.*, II. – A műről lásd *L. M. i. m.*, I, 346–398.

¹¹⁴ CSAPODI-GÁRDONYI, *i. m.*, 111. sz., 142–143.

¹¹⁵ Lásd lejjebb, 180. jegyzet.

¹¹⁶ HUSZTI, *Platonista törekvések*, *i. m.*, 15–20; KLANICZAY Tibor, *A keresztshad eszméje és a Mátyás-mítosz = K. T., Hagymányok ébresztése*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 174–179; RITÓÓK-SZALAY Ágnes, *Humanismus und Renaissance in Ungarn zur Zeit von Matthias Corvinus = Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*, hrsg. Winfried EBERHARD, Alfred A. STRNAD, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1996, 159–164; PÓCS, *Holy Spirit*, 1. jegyzetben *i. m.*, passim.

¹¹⁷ KLANICZAY, *A keresztshad*, *i. m.*, 179.

¹¹⁸ Giorgio RAVEGNANI, *Nota sul pensiero politico di Giorgio da Trebisonda*, *Aevum*, 59(1975), 320–323.

¹¹⁹ *Uo.*, 327.

Jogosan feltételezték, hogy Bészarion kardinális a humanizmus magyarországi meghonosodására nagy hatással volt. Magyarországi népszerűségét az is biztosította, hogy a törökökről szóló ismeretek terén és az ellenség visszaszorítására irányuló buzgalmában¹²⁰ vitathatatlanul a legnagyobb tekintélynek számított. A kardinális tudomásunk szerint nem járt Magyarországon.¹²¹ Tudunk azonban olyan magyar humanistákról, Hangácsi Albertről és Kosztolányi Polikárp Györgyről, akik személyesen találkoztak vele. A görög kardinális a török elleni közös fellépés fő propagátora volt,¹²² s természetes, hogy az elsők közt érkezett a II. Pius pápa által egybehívott mantovai kongresszusra (1459), melynek célja a török elleni nagy háború előkészítése volt. Az ünnepélyes megnyitón, közvetlenül a pápa szónoklata után, Bészarion nagy hatású exhortációt tartott.¹²³ Beszédében hosszan részletezte a törökök hódításait és kegyetlenkedéseit, ecsetelte, hogyan gyalázzák meg Szűz Mária és a szentek képmásait. A közelmúlt eseményeire térve emlékeztetett I. Ulászló királyra, aki 14 [!] évesen¹²⁴ esett el a várnai csatamezőn, majd felidézte a nándorfehérvári győzelmet és Mátyás király apját, a triumfusai miatt „édes emlékü” Hunyadi Jánost,¹²⁵ végül az egymás közti ellenségeskedés megszüntetésére és a török elleni hadjárat elkezdésére buzdította a hallgatóságát. Közvetlenül a kardinális után Hangácsi Albert csanádi püspök szónokolt.¹²⁶ A Padovában doktorált püspök Vitéz egyik legközelebbi barátja és munkatársa volt,¹²⁷ akit a csanádi püspökség megszerzésében a feddhetetlen jellemű Juan de Carvajal¹²⁸ kardinális, Vitéz fő bizalmasa és segítője támogatott.¹²⁹

Ausztriai követsége idején (1461–1462) Bészarion részt vett a nürnbergi birodalmi gyűlésen, ahol a török elleni háborúra buzdító beszédet mondott.¹³⁰ Mátyás követségét itt Kosztolányi Polikárp György vezette, aki királya nevében ugyancsak kitűnő törökellenes exhortációt tartott.¹³¹ A következő évben Mátyás Rómába küldte őt követként. Bészarion, visszatérve Itáliába, 1462. május 19-én levélben kérte barátját, Iacopo Ammannati-Piccolomini¹³² kardinálist, segítse elő, hogy a magyar király követe gyorsan és jól végezzen a megbízatásával Rómában. Bészarion biztosította Ammannatit arról, hogy a követnek nyújtott segítségével a Szent Angyal bíborosát, vagyis Juan de Carvajalt is hálára kötelezi majd.¹³³ A Bészarion levelében említett követ Kosztolányi Polikárp György volt.¹³⁴ Követségének egyik fő célját jelentette, hogy elérje, a pápa ne hívja vissza Rómába Carvajalt, aki ellen III. Frigyes császár áskálódott. A császár meg volt győződve arról, hogy Carvajal túlságosan elfogult a

¹²⁰ Giacomo E. CARRETTO, *Bessarione e il Turco = Bessarione e l'Umanesimo*, 111. jegyzetben *i. m.*, 261–270.

¹²¹ HUSZTI, *Platonista törekvések, i. m.*, 17–19; KLANICZAY, *A keresztshad, i. m.*, 175–176.

¹²² Raoul MANSELLI, *Il cardinale Bessarione contro il pericolo turco e l'Italia*, Miscellanea Francescana, 73(1973), 314–326.

¹²³ *Oratio habita per reverendum in Christo patrem dominum bisarionem episcopum tusculanum cardinalem nicenum in ecclesia cathedrali in concistorio publico statim post illam S. domini nostri* (Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 905. fol. 28r–30v).

¹²⁴ I. Ulászló 1424. október 10-én született, és 1444-ben 20 éves volt.

¹²⁵ „cuius memoria quam nobis suasissima est, quotiens cum parva manu magnum turcorum numerum contriuit, fugavit, quot ab eis portavit triumphos” (Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 905. fol. 30r).

¹²⁶ *Uo.*, 31r–34v. (KLANICZAY, *A keresztshad, i. m.*, 175.)

¹²⁷ H. A.-ról lásd FRAKNÓI, *Mátyás király*, 106. jegyzetben *i. m.*, 481–489.

¹²⁸ Lino GÓMEZ CANEDO, *Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant'Angelo legado en Alemania y Hungria (1399-1469)*, Madrid, Instituto Jeronimo Zurita, 1947; FRAKNÓI Vilmos, *Carvajal János bíbornok magyarországi követségei, 1448–1461*, Bp., MTA, 1889.

¹²⁹ FRAKNÓI, *Mátyás király*, 106. jegyzetben *i. m.*, 485.

¹³⁰ A beszéd kiadva MOHLER, *i. m.*, III, 377–383.

¹³¹ Lásd Nicolaus BARIUS, Georgius POLYCARPUS DE KOSTOLAN, 106. jegyzetben *i. m.*, 7–12.

¹³² Edít PÁSZTOR, *Ammannati, Iacopo Piccolomini = DBI*, 10. jegyzetben *i. m.*, 2(1960), 802–803; Giuseppe CALAMARI, *Il confidente di Pio II, card. Iacopo Ammannati-Piccolomini (1422–1479)*, Roma–Milano, Augustea, 1932.

¹³³ MOHLER, *i. m.*, III, 509. – Bessarion és Ammannati barátságáról lásd *Uo.*, I, 331–332.

¹³⁴ FRAKNÓI, *Mátyás király, i. m.*, 8–9; SZOVÁK, 106. jegyzetben *i. m.*, 13.

magyarokkal szemben az ő rovására.¹³⁵ Carvajal 1461–1462-ben Magyarországon tartózkodott, s visszatérve Rómába, továbbra is a magyarok ügyeit támogatta.¹³⁶

A fő összekötő kapocs a magyarok és a rómaiak között Juan de Carvajal bíboros volt. Ő már 1442-ben felbukkant Giuliano Cesarini, a pápa magyarországi legátusa oldalán.¹³⁷ 1447–1448-ban csehországi legátus volt, és sűrű levelezésben állt Vitéz Jánossal. Gyakran találkoztak, és kölcsönösen nagyra becsülték egymást.¹³⁸ Carvajalt szoros barátság fűzte két kardinálistársához, Bésszarionhoz és Iacopo Ammannati-Piccolominihoz.¹³⁹ 1465. január 5-én – tehát még Janus római követsége előtt – Ammannati három levelet írt Magyarországra, Janusnak,¹⁴⁰ Várdai Istvánnak¹⁴¹ és Vitéz Jánosnak. A Vitéznek írt levélben,¹⁴² amely itt leginkább érdekel bennünket, utalt arra, hogy noha egy bizonyos kárt okozó barátról (amicus calamitosus)¹⁴³ korábban ellentétes véleményen voltak, nagyra értékeli Vitézt „igen nemes volta, nagy erénye, az egyház iránti nagy hűsége, jószívúsége, valamint bölcsességre és megfontoltságra valló kitűnő véleménye” miatt.¹⁴⁴ Ammannati, mint írja, II. Piustól hallotta dicsérni Vitézt, és látta azokat a leveleket, melyeket Vitéz a pápának küldött, tájékoztatva őt a császárral folytatott béketárgyalásairól.¹⁴⁵ Hasonlóképpen dicsérte Vitézt Ammannatinak Carvajal kardinális is. Carvajal elmondta a kardinálisnak, hogy magyarországi követsége idején sokat segített neki Vitéz befolyása (auctoritas) és feddhetetlen volta (integritas).¹⁴⁶

Ismeretes, hogy 1471-ben Bessarion kardinális barátját, Ioannész Argüropuloszt (Giovanni Argiropulo) hívták meg a firenzei egyetemről Magyarországra.¹⁴⁷ A görög tudós 1456 végétől fogva tanított Firenzében. Bésszarion mellett neki köszönhető, hogy Firenzében az antik filozófia tért hódított.¹⁴⁸ Elsősorban Arisztotelész műveit, a görög filozófia történetét és Arisztotelész abban elfoglalt helyét ismertette meg a nyugati világgal, de Platónt is

¹³⁵ FRAKNÓI, *Carvajal, i. m.*, 64.

¹³⁶ *Uo.*, 71–82.

¹³⁷ *Uo.*, 6–7.

¹³⁸ *Uo.*, 9–16; Vö. VITÉZ, *Opera*, 20. jegyzetben *i. m.*, passim.

¹³⁹ PÁSZTOR, *Ammannati, Iacopo Piccolomini, i. m.*, 802–803.

¹⁴⁰ IACOPO AMMANNATI PICCOLOMINI, *Lettere (1444–1479)*, a cura di Paolo CHERUBINI, Roma, Ministero per i beni culturali e ambientali, 1997, I, 601–603.

¹⁴¹ *Uo.*, 598–601; V. I.-ről bővebben lásd LUKSICS Pál, *Várdai István ferrarai diák levelei, 1448–1449*, Történelmi Szemle 14(1929), 124–136; ECKHARDT Sándor, *Várdai István beszéde a francia király előtt*, EPhK, 62(1938), 101–104; CSERNUS Sándor, *Lancelot király és Magyarország mint a Kereszténység védőbástyája = La civiltà ungherese e il cristianesimo : A magyar művelődés és a kereszténység*, red. MONOK István, NYERGES Judit, JANKOVICS József, Bp. Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptorum Rt., 1998, 580–596; Klára PAJORIN, *Enea Silvio Piccolomini ed i primi umanisti ungheresi = Rapporti e scambi tra Umanesimo italiano ed Umanesimo europeo*, ed. Luisa ROTONDI SECCHI TARUGI, Milano, Nuovi Orizzonti, 2001, 651–652.

¹⁴² AMMANNATI PICCOLOMINI, *Lettere, i. m.*, 604–607.

¹⁴³ Nem tudjuk, kiről van szó. (*Uo.*, 605, n4.)

¹⁴⁴ „Licet autem pro amico calamitoso et in patrociniū meum dedito tu atque ego aliquando sensissemus diversa, tamen summa tua nobilitas, summa virtus, summa in Ecclesiam fides, praestans animus et sapientiae ac consilii singularis opinio, in magno apud me pretio erant.” (*Uo.*, 605.)

¹⁴⁵ „Audieram saepe Pium ipsum de te praedicantem, saepe etiam tuas ad eum missas litteras videram, saepe de iis, quae apud Caesarem et in regno ad constituendas pacis condiciones pacemque inducendam fueras operatus.” (*Uo.*, 605–606.)

¹⁴⁶ „Narrabat quoque nonnumquam cardinalis noster Sancti Angeli, quid fructus auctoritas integritasque tua, ipso legationem agente, ad publicam Ecclesiae et fidei causam attulisset...” (*uo.*, 606.)

¹⁴⁷ I. A.-ról: E. BIGI, *Argiropulo, Giovanni = DBI*, 4(1962), 129–131; Giuseppe CAMELLI, *I dotti bizantini e le origini dell'Umanesimo*, II. *Giovanni Argiropulo*, Firenze, Le Monnier, 1941; Giuseppe ZIPPEL, *Per la biografia dell'Argiropulo = G. Z., Storia e cultura del Rinascimento italiano*, a cura di Gianni ZIPPEL, Padova, Antenore, 1979 (Medioevo e Umanesimo, 33), 179–197. – Bésszarion és Argüropulosz barátságáról: MOHLER, *i. m.*, I, 331–332.

¹⁴⁸ James HANKINS, *Bessarione, Ficino e le scuole di platonismo del sec. XV = Dotti bizantini e libri greci nell'Italia del secolo XV*, Atti del Convegno internazionale, Trento, 22–23 Ottobre 1990, ed. Maria Rosa CORTESI, Enrico MALTESE, Napoli, D'Auria, 1992, 117–128; PAJORIN Klára, *Argüropulosz magyar hívei*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 14–15(2011) 275 (megjelenés alatt).

népszerűsítette, magyarázta.¹⁴⁹ Bészarion mellett ő volt az, aki felébresztette a firenzeiek, köztük Ficino és Lorenzo Medici érdeklődését, sőt rajongását Platón iránt.¹⁵⁰

Janus Pannonius 1458. évi firenzei látogatásakor találkozott Argüropuloszal, Lorenzo de' Medici után rögtön őt kereste fel. A filozófus otthonában – Platón-propagandájának ez volt a fő színhelye¹⁵¹ – logikaelőadását hallgatta meg, majd filozófiaelőadásán vett részt. Felkereste Donato Acciaiuolit is,¹⁵² a tanáráért rajongó Argüropulosz-tanítványt,¹⁵³ és amíg Firenzében tartózkodott, minden idejét vele és a mester többi hallgatójával töltötte.¹⁵⁴ Itáliai követsége idején is találkozott Argüropuloszal és régi barátaival. Ficinóval, aki akkor már elkészítette Platón-fordításainak túlnyomó részét, közelebbi kapcsolata valószínűleg akkor kezdődött. Rómába vonulva Janus pár napot Firenzében töltött, háromszáz lovas kíséretében, majd visszafelé hosszabb ideig tartózkodott a városban, hogy felvásároljon minden létező görög és latin könyvet.¹⁵⁵ Akkor juthatott hozzá Plótinosz *Enneadészá*hoz, amely – mint Vespasiano da Bisticci tudósít róla – teljesen magával ragadta őt. Közölte a könyvkiadóval, hogy lefordítja az *Enneadész*t Magyarországon.¹⁵⁶ Argüropulosz Plótinoszról nem tartott előadásokat, de ő gondozta az *Enneadész* görög kiadásának szövegét.¹⁵⁷ Nagy szerepe lehetett neki is abban, hogy Janus a mű lefordítására vágyott. Kérdés, hogy a költő elkezdte-e, és meddig jutott el a munkában. Ficino, mint tudjuk, csak 1486-ban kezdett hozzá a Plótinosz-mű fordításához, és 1491-ben látott neki a kommentálásának.¹⁵⁸

1465. évi követsége alkalmával Janus meglátogatta régi barátját, Battista Guarinit,¹⁵⁹ és rá bízta rokonát és költőtársát, Garázda Pétert.¹⁶⁰ Battista környezetében tartózkodott akkortájt Johannes Regiomontanus, aki korábban rövid időn át (1463-ig) a padovai egyetem tanára és Bészarion kardinális munkatársa volt, majd a pozsonyi egyetemen tanított.¹⁶¹ Feltehetően Janus kíséretében, a Rómából visszaérkező követséggel jött Magyarországra.¹⁶² Garázda Péter Battista Guarini környezetében ismerte meg Bartolomeo Fonziót, aki szintén Guarininál tanult. Szoros barátságot kötöttek egymással.¹⁶³ Nem tudjuk, mikor kerültek Firenzébe, de

¹⁴⁹ Arthur M. FIELD, *John Argyropoulos and the 'Secret Teachings' of Plato = Supplementum festivum. Studies in Honor of Paul Oskar Kristeller*, ed. James HANKINS, John MONFASANI, Frederick PURNELL, Binghamton, N. Y., Medieval and Renaissance Texts and Studies, 1987 (Medieval and Renaissance Texts and Studies, 49), 299–320; Uő., *The Origins of the Platonic Academy of Florence*, Princeton, University Press, 1988, 107–126.

¹⁵⁰ FIELD, *John Argyropoulos, i. m.*, 300–304. – Bessarion és a római iskola Ficinóra gyakorolt hatásáról lásd HANKINS, *Bessarione, i. m.*, 124–128.

¹⁵¹ CAMMELLI, *i. m.*, 106–112.

¹⁵² Vespasiano da BISTICCI, *Le vite*, ed. Aulo GRECO, Firenze, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1970, I, 330. – D. A.-ról: A. ADDARIO, *Acciaiuoli, Donato = DBI, i. m.*, 1(1960), 80–82.

¹⁵³ ZIPPEL, *i. m.*, 188, 191.

¹⁵⁴ Vö. „Molto gli piacque la dottrina di meser Giovanni, et tutti i suoi scolari, ch'erano il fiore di Firenze, gli feciono compagnia, mentre ch'egli istette in Firenze.” (BISTICCI, *i. m.*, 330.)

¹⁵⁵ Uő., 333; vö. JANKOVITS László, *Egy elutasítás háttere – az 1465-ös magyar követség Firenzében = La civiltà ungherese e il cristianesimo*, 141. jegyzetben *i. m.*, 562–569.

¹⁵⁶ Uő.

¹⁵⁷ Uő.; BIGI, *Argiropulo, i. m.*, 130.

¹⁵⁸ C. VASOLI, *Ficino, Marsilio = DBI, i. m.*, 47(1997), 388.

¹⁵⁹ G. PISTILLI, *Guarini, Battista = DBI, 60(2003)*, 339–344.

¹⁶⁰ HUSZTI, *Janus Pannonius, i. m.*, 230; ÁBEL Jenő, *Garázda Péter*, EPhK, 4(1880), 98–100; KOVÁCS Sándor, V., *Garázda Péter*, ItK, 61(1957), 48–62; MIKÓ Árpád, *Két világ határán. Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke*, Ars Hungarica, 11(1983), 49–75; Alessandro DANELONI, *Egy levéltári dokumentum Garázda Péterről*, ItK, 109(2001), 451–455; Uő., *Nota sul soggiorno a Firenze dell'umanista ungherese Péter Garázda*, Rinascimento, II. s., 41(2001), 259–265.

¹⁶¹ HUSZTI, *Janus Pannonius, i. m.*, 148; KLANICZAY, *A keresztshad, i. m.*, 178–179.

¹⁶² HUSZTI, *Janus Pannonius, i. m.*, 148.

¹⁶³ R. ZACCARIA, *Della Fonte (Fonzio), Bartolomeo = DBI, i. m.*, 36(1988), 808–814; Stefano CAROTI–Stefano ZAMPONI, *Lo scrittoio di Bartolomeo Fonzio, umanista Fiorentino*, Milano, Il Polifilo, 1974, 13; Alessandro DANELONI, *Genesi ed essenza della religione in uno scritto inedito dell'umanista Bartolomeo Fonzio*, Rinascimento, 2. s., (2005), 117–118.

1468 és 1469 között mindketten ott tanultak.¹⁶⁴ Garázdát valóságos kis magyar kolónia vette körül, és Lorenzo de' Medicivel, valamint a firenzei humanistákkal állt közeli, baráti kapcsolatban.¹⁶⁵ Bár róla ilyen adattal nem rendelkezünk, legjobb barátjáról, Fonzióról tudjuk, hogy mint az említett Donato Acciaiuoli, ő is rajongva csüngött Argüropuloszon.¹⁶⁶ Jegyzetfüzeteit teleírta a filozófus előadásából és fordításaiból vett gondolatokkal.¹⁶⁷ Valószínű, hogy Argüropulosz magyarországi meghívásában Janus Pannonius mellett Garázda és a Firenzében tanuló magyarok híradásai, közvetítései is szerepet játszottak. Köztudomású, hogy Fonziót is meghívták Magyarországra.¹⁶⁸

Éppen Garázda firenzei tanulmányai idején, 1469-ben jelent meg latinul Bésszarion Trapezuntiosz ellen írt *In calumniatorem Platonis* című műve, melyet szerzője azonnal elküldött Firenzébe Argüropulosznak és Ficinónak.¹⁶⁹ A kardinális ebben a könyvében mutatta ki a Plátón és Arisztotelész közötti lényeges egyezéseket, valamint a platonizmus és kereszténység összeegyeztethető voltát. Ficino a műből megerősítést, inspirációt nyert a saját *Theologia Platonica*-jához.¹⁷⁰ Firenzével a magyarok kapcsolatai ekkortájt erősödtek meg igazán. Ennek egyik jól ismert példája Ficino és Janus alkotói kapcsolata. Mint Ficinónak a Plátón *Szümposzion*-kommentárjához írt ajánlásában olvassuk, a firenzei humanista Garázda Péter által küldte el a művét Janus Pannoniusnak.¹⁷¹

1471 tavaszán Mátyás király hivatalos levélben kérte fel a firenzei Signoriát, hogy engedélyezze Argüropulosz távozását Magyarországra. Mint a Signoria Mátyásnak szóló válasza és egy másik dokumentum,¹⁷² valamint Argüropulosz egy nem publikált levele¹⁷³ tanúsítja, a filozófiaprofesszor rövidesen útrakészen állt. Útja azonban meghiúsult, mivel ugyanazon év nyarán terjedt el a híre a Mátyás elleni országos összeesküvés leleplezésének, valamint Vitéz és Janus bukásának. Bésszarion ajánlására Andronikosz Kallisztoz érkezett Firenzébe a helyére, Argüropulosz pedig barátjának és pártfogójának, Bésszarionnak a székhelye, Róma felé vette az útját.¹⁷⁴ Magyarországi meghívásában is szerepe lehetett a görög kardinálisnak.

Argüropulosz és hűséges tanítványa, Fonzio magyarországi meghívása háttérben Vitéz János állt. A görög filozófus korábban lefordította Arisztotelész *De caelóját* – melyet egyébként előzőleg Trapezuntiosz is átültetett latinra – és egy meleg hangú ajánlás kíséretében küldte el Vitéznek.¹⁷⁵ Fonzio *De poenitentia* (1471–1472 körül) című művét írta az érseknek. Fonzio, Donato Acciaiuoli barátja, ennek az írásának a gondolatait, mint már a

¹⁶⁴ DANELONI, *Nota, i. m.*, 259.

¹⁶⁵ Uo. 261. – Bővebben lásd PAJORIN, *Argüropulosz, i. m.*, 277.

¹⁶⁶ CAMMELLI, 147. jegyzetben *i. m.*, 97, 2. jegyzet.

¹⁶⁷ FIELD, *The Origins*, 149. jegyzetben *i. m.*, 56; CAROTI-ZAMPONI, *i. m.*, 44, 49, 60.

¹⁶⁸ Bartholomaeus FONTIUS, *Epistolarum libri III*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Budapest, Teubner, 1931 (BSMRAe), I/12, I/14; UŐ., *Epistolarum libri, I*, ed. Alessandro DANELONI, Messina, Centro Interdipartimentale di Studi Umanistici, 2008 (Biblioteca umanistica, 7), 248–256; HEGEDÜS István, *Bartholomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius)*, ItK, 12(1902), 4; HUSZTI, *Janus Pannonius, i. m.*, 406, 63. jegyzet; KOVÁCS, V., *i. m.*, 54.

¹⁶⁹ MOHLER, *i. m.*, I, 384–385.

¹⁷⁰ VASOLI, *Ficino*, 158. jegyzetben *i. m.* 385.

¹⁷¹ *Adalékok*, 94. jegyzetben *i. m.*, 202.

¹⁷² CAMMELLI, *i. m.*, 128–129; Sebastiano GENTILE, *Marsilio Ficino e l'Ungheria di Mattia Corvino = Italia e Ungheria all'epoca dell' Umanesimo corviniano*, ed. Sante GRACIOTTI, Cesare VASOLI, Firenze, Olschki, 1994 (Civiltà veneziana. Studi, 43), 95.

¹⁷³ KLANICZAY, *Egyetem Magyarországon*, 100. jegyzetben *i. m.*, 584.

¹⁷⁴ E. BIGI, *Andronico Callisto (Andronicos Callistos) = DBI, i. m.*, 3(1961), 163; Lásd még PAJORIN, *Argüropulosz, i. m.*, 278.

¹⁷⁵ *Adalékok, i. m.*, 170–172; KLANICZAY, *A keresztshad*, 116. jegyzetben *i. m.*, 177. – A *De coelóról* bővebben: PAJORIN, *Argüropulosz, i. m.*, 278.

mű címváltozata (*Donatus sive De poenitentia*) is érzékelteti, barátja szájába adta.¹⁷⁶ A bűnbánatról szóló kis dialógus nem teológiai–vallási mű, mint ahogy a címe alapján ezt gondolhatnánk. Fonzio humanistaként tárgyalja a témát, a bűnbánatban nem szentséget lát, hanem erényt, amelyet az egyén akarata, felelőssége és valódi belső átalakulása befolyásol.¹⁷⁷ A *Donatus* szerzője 1489-ben, Mátyás könyvtárgyarapítását és kultúrpolitikáját segítő, jutott el végül Budára.

A 15. század minden egyetemének filozófiai tanszékén Arisztotelész uralkodott.¹⁷⁸ A *De coelo*-fordítással nem az arabok által közvetített filozófus, hanem a saját művével, eredeti gondolataival képviselt Arisztotelész érkezett meg Magyarországra. Argüropulosz vezetésével az „igazi” Arisztotelész vonulhatott volna be a pozsonyi Universitasra. Argüropulosz peripatetikus filozófus volt, de Arisztotelész kultuszát összekapcsolta a Platónéval.¹⁷⁹ Vitéz azt értékelhette benne leginkább, amit Bésszarionban. A kardinális mindkét görög filozófust becsülte, s úgy védte meg Platont, hogy Arisztotelészt nem utasította el, sőt művei interpretálásával kiszabadította őt a róla szóló középkori alaptalan ítéletek béklyóiból. Vitéz éppen Trapezuntiosz Platón-ellenes vitairatának az említett kódexébe jegyezte be, hogy a benne olvasható műre írta Bésszarion a maga replikáját, „Platónért de nem Arisztotelész ellen.”¹⁸⁰ Magyarországnak mindkét görög filozófusra szüksége volt, és Argüropulosz mindkettőt a legmagasabb színvonalon ismerte és közvetítette, magyarázta. Vitéz és a magyarok a középkori filozófia hagyományait is őrizni kívánták, és Argüropulosz személye garantálta volna e vágyuk megvalósulását. Bésszarion és Argüropulosz ugyanis nemcsak Platont és Arisztotelészt egyesítette, hanem mindketten elsajátították a nyugati műveltség hagyományait is, ismerték és idézték a középkor nagy tudósait és teológusait, pl. Duns Scotust, Averroest és Aquinói Tamást.¹⁸¹

A Mátyás elleni összeesküvés egy kivételes kulturális fejlődésnek vetett véget, mely Vitéz János messzelátó kultúrpolitikáján alapult. Vitéz utolsó fontos tette a budai nyomda, mely már csak az érsek halála után kezdte el működését. A nyomda terméke, Nagy Szent Vazul *De legendis poetis* című könyve, Leonardo Bruni fordításában, visszavezet bennünket a firenzei zsinathoz. Ez a mű – mintegy a zsinati vívmányok foglalataként – egyszerre idézi fel a zsinaton közismertté vált görög egyházatyát, figyelmeztet az ókori görög–latin irodalom olvasásának az örömeire és hasznára. A Vazul-mű egy kötetben jelent meg Xenophón Szókratész-apológiájával. A maga szerény módján a könyvecske számot adott Vitéz János szellemiségéről és nevelési céljairól.¹⁸² Ez a kötet volt a budai ősnomda második, egyszersmind utolsó kiadványa. Fájdalmas mementója egy igazán nagyszerű kulturális virágzás tragikus pusztulásának.

¹⁷⁶ Bartholomaeus FONTIUS, *Orationes*, Firenze, 1487, (GW 1017), F2–F12v; CAROTI–ZAMONI, 163. jegyzetben *i. m.*, 13; Alessandro DANELONI, *Sui rapporti fra Bartolomeo della Fonte, János Vitéz e Péter Garázda = L’eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento*, ed. Sante GRACIOTTI, Amedeo DI FRANCESCO, Roma, Il Calamo, 2001, 299–305; FIELD, *The Origins*, 149. jegyzetben *i. m.*, 229.

¹⁷⁷ DANELONI, *Genesi ed essenza*, 163. jegyzetben *i. m.*, 117.

¹⁷⁸ ZIPPEL 147. jegyzetben *i. m.*, 188.

¹⁷⁹ CAMMELLI, *i. m.*, 112, 114.

¹⁸⁰ „Contra hunc scripsit dominus Bissarion cardinalis Nicenus vir eruditissimus pro Platone non tamen contra Aristotelem ...” (Idézi CSAPODI-GÁRDONYI, 105. jegyzetben *i. m.*, 111. sz., 142. – Vö. Bésszarion véleményével: „Colo et veneror Aristotelem, amo Platonem”. Idézi HUSZTI, *Platonista törekvések*, 111. jegyzetben *i. m.*, 14.

¹⁸¹ John MONFASANI, „The Averroisme of John Argyropoulos and His Quaestio *Utrum intellectus humanus sit perpetuus*”, Florence, Villa I Tatti, 1993 (I Tatti Studies. Essays in the Renaissance, 5), 163, 169.

¹⁸² Bővebben: RITÓÓK-SZALAY, 116. jegyzetben *i. m.*, 162.